

عوامل مؤثر بر سرمایه فرهنگی در شهرستان‌های کاشان و آران و بیدگل

محمد کارکنان نصرآبادی¹

مرتضی جعفرپور²

زینب بروی آرائی³

تاریخ دریافت: 90/8/2 تاریخ پذیرش: 91/4/13

چکیده

امروزه مفهوم سرمایه فرهنگی به‌عنوان شناخت و ادراک فرهنگی و شیوه‌های عمل متناسب صلاحیت‌های فرهیختگی و نیز شناخت و قابلیت استفاده از کالاهای فرهنگی مورد توجه دانشمندان علوم اجتماعی و مطالعات فرهنگی قرار گرفته است. هدف اساسی این مقاله، چگونگی پیوند و تعامل متغیرهای میزان هویت اجتماعی و سرمایه اجتماعی با میزان سرمایه فرهنگی در جامعه آماری مورد مطالعه است. این مطالعه از نوع پیمایش اجتماعی بوده و داده‌های تحقیق با استفاده از تکنیک پرسشنامه توأم با مصاحبه جمع‌آوری گردیده است. اعتبار و روایی مقیاس‌های سنجش متغیرهای تحقیق با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ بررسی و مورد تأیید قرار گرفته است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه شهروندان 15-65 سال شهرستان‌های کاشان و آران و بیدگل است که با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران تعداد 760 نفر به‌عنوان نمونه تحقیق تعیین و با استفاده از روش سهمیه‌ای تصادفی انتخاب و بررسی شده‌اند.

یافته‌های تحقیق و نتایج ضریب همبستگی پیرسون، همبستگی مثبت و معنی‌دار بین متغیرهای میزان سرمایه اجتماعی، پایگاه اقتصادی و اجتماعی با میزان سرمایه فرهنگی پاسخگویان را نشان می‌دهد. همچنین، نتایج تحلیل رگرسیونی به عمل آمده میزان تأثیر هر یک از متغیرهای آگاهی اجتماعی، شرکت در گروه‌ها و اعتماد به نهادها بر میزان سرمایه فرهنگی را به ترتیب به میزان 0/104، 0/268 و 0/201 درصد نشان داده است. **واژگان کلیدی:** سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی، هویت اجتماعی، پایگاه اقتصادی و اجتماعی، مشارکت اجتماعی.

1. دانشجوی دکتری رفاه اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی تهران. m.karkonan@kashanu.ac.ir

2. کارشناس ارشد علوم حدیث دانشگاه علوم حدیث. jafarpour_barzoki@yahoo.com

3. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی دانشگاه کاشان. zparvari@yahoo.com

مقدمه

فرهنگ و سرمایه فرهنگی به عنوان یکی از عوامل اساسی جامعه و به عنوان مهم ترین عامل وحدت بخش جامعه به شمار می آید. در واقع می توان فرهنگ را منشأ و مهم ترین عامل بقاء و گسترش ارزش ها و هنجارهای هر جامعه دانست. این هنجارها و ارزش ها نقش بسزایی در تمایز جوامع با یکدیگر به عهده دارند و موجب شناسایی جوامع از همدیگر می شوند. مفهوم سرمایه فرهنگی تأثیر چشمگیری بر جامعه شناسی نهاده است، زیرا این مفهوم فرهنگ را در مرکز تحقیقات راجع به قشر بندی وارد نموده است. این مفهوم در اواخر دهه 1970 با ترجمه کتاب باز تولید وارد سنت جامعه شناسی انگلیسی زبان شده است. از زمان مطرح شدن این مفهوم توسط بوردیو، بیش از هر حوزه دیگری، در حوزه آموزش و پرورش به کار رفته و حجم عظیمی از تحقیقات تجربی و تأملات نظری پدید آورده است، لکن از آن در سایر رشته ها نیز استفاده های فراوانی شده است.

از نظر بوردیو، مفهوم سرمایه فرهنگی در ابتدا فقط فرضیه های نظری بوده است که با ربط دادن موفقیت آکادمیک به توزیع سرمایه فرهنگی میان طبقات و لایه های طبقاتی، امکان توضیح موفقیت تحصیلی نابرابر کودکان متعلق به طبقات اجتماعی متفاوت را فراهم می ساخت. بوردیو، ضمن ستایش از نظریه های سرمایه انسانی به دلیل طرح صریح رابطه میان نرخ های سود سرمایه گذاری تحصیلی و سرمایه گذاری اقتصادی، آن را ناتوان از توضیح نظام مند ساختار بخش های متفاوت کسب سود در بازارهای گوناگون توسط عاملان یا طبقات با توجه به کارکرد حجم و ترکیب دارایی شان می داند. به نظر بوردیو، تعریف سرمایه از همان آغاز به رغم دلالت های ضد اومانستی اش، از اقتصادگرایی فراتر نمی رود و علاوه بر مسائل دیگر، از این نکته غافل می شود که محصول تحصیلی به سرمایه فرهنگی وابسته است که خانواده پیش از این سرمایه گذاری کرده است (بوردیو، 1384: 137).

بوردیو معتقد است که ساختار طبقاتی جوامع پیشرفته را تنها اقتصاد تعیین نمی کند، بلکه علاوه بر اقتصاد یا سرمایه اقتصادی، برای تحلیل طبقات در این جوامع باید سرمایه اجتماعی و فرهنگی را نیز مد نظر قرار داد. سرمایه فرهنگی از نظر بوردیو عبارت از شناخت و ادراک فرهنگ و هنرهای متعالی، داشتن ذائقه خوب و شیوه های عمل متناسب است، در واقع هدف بوردیو تنها این نیست که نشان دهد طبقات مختلف دارای سرمایه های فرهنگی

متفاوت هستند، بلکه او قصد داشت نشان دهد که طبقات اجتماعی از طریق ایجاد سرمایه فرهنگی در کودکان، خود را بازتولید می‌کنند. از همین مسیر فرضیه مهم سرمایه فرهنگی و بازتولید طبقاتی خلق می‌شود. (فاضلی، 1386: 47).

بورديو در نظریه کنش خود، هدف از طرح مفهوم سرمایه فرهنگی را ارایه سازوکار پیچیده‌ای میداند که از طریق آن نهادهای آموزشی موجب بازتولید نحوه توزیع سرمایه فرهنگی می‌شوند و به دنبال آن بازتولید ساختار فضای اجتماعی و یا به عبارت دیگر بازتولید ترکیب طبقات اجتماعی انجام می‌گیرد (بورديو، 1381).

سرمایه فرهنگی در افزایش آگاهی از آئین‌ها، باورها، دانش‌ها و هنرها مؤثر بوده و موجبات شناسایی عوامل پیوند افراد جامعه را فراهم می‌آورد و نحوه شکل‌گیری هویت جمعی را بیان می‌کند. سرمایه فرهنگی به‌عنوان یک دارایی تعریف می‌شود که مجسم‌کننده، ذخیره‌کننده یا تأمین‌کننده ارزش فرهنگی علاوه بر هرگونه ارزش اقتصادی است که می‌تواند داشته باشد (قرونه، 1389). در این میان، عوامل و متغیرهای متعددی در وضعیت سرمایه فرهنگی مؤثر هستند. در این رابطه، برخی صاحب نظران بر نقش عوامل سرمایه اجتماعی، هویت و پایگاه اقتصادی و اجتماعی، بر سرمایه فرهنگی تأکید نموده‌اند. جیمز کلمن، جامعه‌شناس امریکایی، برای تعریف سرمایه اجتماعی از نقش و کارکرد آن کمک گرفت و تعریفی کاربردی از سرمایه اجتماعی ارائه داد. بر این اساس سرمایه اجتماعی شیء واحدی نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند؛ همه آن‌ها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی هستند و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند، تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی مانند شکل‌های دیگر سرمایه است و دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبودن آن دست‌یافتنی نخواهد بود، امکان‌پذیر می‌سازد. سرمایه اجتماعی مانند سرمایه فیزیکی و انسانی کاملاً تعویض‌پذیر نیست؛ اما نسبت به فعالیت‌های به‌خصوصی تعویض‌پذیر است. شکل معینی از سرمایه اجتماعی که در تسهیل کنش‌های معین ارزشمند است، ممکن است برای کنش‌های دیگر بی‌فایده یا حتی زیان‌مند باشد (کلمن، 1377: 462).

سرمایه اجتماعی عبارت از ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی است که می‌توانند حسن همکاری و اطمینان را در میان افراد یک جامعه پدید آورند. این نوع سرمایه دارای ابعاد متعددی شامل اعتماد اجتماعی، مشارکت، انسجام اجتماعی و آگاهی می‌باشد.

سرمایه اجتماعی یک منبع اجتماعی - ساختاری است که دارایی سرمایه‌ای برای فرد محسوب می‌شود. سرمایه اجتماعی تولیدکننده است و فقدان آن تهدیدی جدی برای ساختارهای اجتماعی محسوب می‌شود. در واقع، این سرمایه ارتباط‌دهنده و مکمل سرمایه‌های انسانی است (کلمن، 1377: 466).

فلور و فلورا¹ وجدان جمعی را به‌عنوان سرمایه اجتماعی مطرح کرده و اعتماد متقابل را به مثابه شاخص وجدان جمعی معرفی می‌کنند. کاواچی² و همکارانش عقیده دارند سرمایه اجتماعی میزان همگونی توزیع سلامت در نواحی جغرافیایی یک منطقه است (سعادت، 1387: 3).

همچنین هویت از اجزای واقعیت‌های ذهنی است که در رابطه دیالکتیکی فرد با جامعه قرار داشته و در فرآیندهای اجتماعی شدن شکل می‌گیرد. فرآیندهای تشکیل دهنده هویت اجتماعی، براساس ساختار اجتماعی تعیین می‌شوند. تنوع هویت‌ها فرآورده‌های اجتماعی‌ای هستند که عناصری نسبتاً ثابت و پایدار دارند (برگر³ و همکاران، 1375: 236). در پایان قرن نوزدهم، بحث بازیابی هویت اجتماعی یا "من اجتماعی" به جای هویت فردی، کانون توجه قرار گرفت تا میان دنیای شخصی و اجتماعی افراد، ارتباط برقرار سازد و بر مبنای فرهنگ متحدالشکل، هویت اجتماعی را به‌وجود آورند؛ این مسئله نه تنها ارتباط اجتماعی را امکان‌پذیر می‌سازد؛ بلکه به زندگی افراد نیز معنا می‌بخشد. در ضمن فرایندی برای خودشناسی کنش‌گران اجتماعی بوده و معناسازی نیز به واسطه آن صورت می‌گیرد (احمدی، 1385: 43-48).

با توجه به مباحث فوق، شناخت عواملی که بر میزان سرمایه فرهنگی افراد اثر می‌گذارد، بسیار حائز اهمیت می‌باشد، بر این مبنای هدف اساسی این مقاله، بررسی وضعیت سرمایه فرهنگی و نیز تبیین چگونگی پیوند و ارتباط متغیرهایی چون سرمایه اجتماعی،

1 . Flore & Flora

2 . Kava chi

3 . Berger

هویت اجتماعی، پایگاه اقتصادی و اجتماعی، اشتغال و تحصیلات، با سرمایه فرهنگی در جامعه آماری مورد بررسی است.

مباحث نظری

الف. سرمایه فرهنگی

نخستین بار بوردیو مفهوم "سرمایه فرهنگی" را در اوایل دهه 1960 به کار برد. قبل از این زمان، مفهوم سرمایه تنها برای سرمایه انسانی و سرمایه طبیعی بازتولید شده به کار می‌رفت، اما بعدها مفهوم سرمایه به حوزه فرهنگ و هنر نیز راه یافته و مفهوم سرمایه فرهنگی به وجود آمد (تراسبی، 1382). بر مبنای نظر بوردیو سرمایه فرهنگی دارای دو منبع مهم شامل عادت‌واره‌ها در زندگی و تحصیلات است. از دیدگاه بوردیو "تحصیلات" از جمله متغیرهای بسیار مهمی است که می‌تواند حتی جانشین عادت‌واره خانوادگی شود، زیرا می‌تواند به فرد، سلیقه، ادب و شیوه‌هایی را بیاموزد که فرد را به منزلت خاص نزدیک می‌کنند (ممتاز، 1372: 153). وی مفهوم سرمایه را برای نشان دادن منابع مهمی مطرح می‌سازد که در طول زندگی مورد استفاده قرار می‌گیرند و سپس فضای قشربندی بر مبنای طبقه را از نظر سرمایه تعریف می‌کند. از دیدگاه بوردیو، سه عامل شامل حجم، ترکیب و مسیر در سرمایه تأثیر می‌گذارد. حجم مربوط به میزان سرمایه و ترکیب به میزان فراوانی نسبی سرمایه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مربوط می‌گردد. در واقع، هر فردی مسیری را در زندگی اجتماعی خود طی می‌کند که می‌تواند او را از یک نقطه به نقطه دیگر حرکت دهد. در اکثر موارد، حرکت از طبقه بالا به پایین کمتر واقع می‌شود، اما همان‌طور که بوردیو تأکید می‌کند کسب سرمایه فرهنگی، یعنی تحصیلات یکی از راه‌های مهم در تحرک طبقاتی در جامعه مدرن است (ممتاز، 1372: 153).

تعریف سرمایه فرهنگی

از دیدگاه بوردیو، سرمایه هر منبعی است که در عرصه خاصی اثر بگذارد و به فرد امکان دهد که سود خاصی را از طریق مشارکت در رقابت بر سر آن به دست آورد (روحانی، 1388: 13 به نقل از استونز، 1998: 221).

سرمایه فرهنگی عبارت از شناخت و ادراک فرهنگ و هنرهای متعالی، داشتن ذائقه خوب و شیوه‌های عمل متناسب است (فاضلی، 1386: 47). سرمایه فرهنگی نوعی دارایی است که مجسم‌کننده، ذخیره‌کننده یا تأمین‌کننده ارزش فرهنگی علاوه بر هرگونه ارزش اقتصادی است که می‌تواند داشته باشد (تراسبی، 1382: 68). موهب و دیماجو معتقدند سرمایه فرهنگی به معنی داشتن ذائقه‌های دارای پرستیژ و توانایی درک و شناخت اشیاء یا سبک‌های هنری است که دارندگان اقتدار فرهنگی به آن‌ها اهمیت می‌دهند (فاضلی، 1386: 49). واژه سرمایه بر این امر تأکید دارد که مولد است و افراد را قادر می‌سازد تا ارزشی به‌وجود آورد، کاری انجام دهد، به هدفی نایل شود و مأموریتی را در زندگی انجام داده و نقشی در جهان ایفا کند (شارع‌پور، 1381: 66). در تعبیری دیگر، بورديو سرمایه را به مفهوم انباشت تعریف نموده است (نیازی و کارکنان، 1386 به نقل از گالونی، 1997: 81). سرمایه فرهنگی شامل گرایش‌ها و عادت‌های پابرجا و تثبیت‌شده در طول فرآیند جامعه‌پذیری و نیز صلاحیت‌های تحصیلی و فرهیختگی است (نوغانی، 1383: 17). اصطلاح سرمایه فرهنگی از قیاس با سرمایه اقتصادی در نظریات و قوانین و تحلیل مباحث مربوط به سرمایه‌داری رواج یافته است (روح‌الامینی، 1377: 116). پیر بورديو و ژان کلود پاسیرون، در تحقیقی که براساس فرضیه عدم تساوی سرمایه فرهنگی انجام داده‌اند، چنین نتیجه‌گیری می‌کنند که نابرابری فرهنگی فقط با رفتار و اعمال فرهنگی که برای افراد و گروه‌ها مقدور است، مشخص می‌شود. تفاوت و اپرا رفتن، مجله و روزنامه خواندن، سینما رفتن، دوربین عکاسی داشتن و امثال آن‌ها می‌توانند به‌عنوان نشانه‌ها و امکانات سرمایه فرهنگی به‌شمار آیند که به‌طور یکسان در دسترس همه نیست. بورديو عقیده دارد که سرمایه اقتصادی می‌تواند برای صاحب خود، سرمایه فرهنگی و اجتماعی ایجاد کند و سرمایه فرهنگی نیز با کارکرد خود، سرمایه اقتصادی را به‌وجود می‌آورد (روح‌الامینی، 1377: 117 و 118). سرمایه فرهنگی شامل اشکال سرمایه غیرمادی و غیراقتصادی است و دربرگیرنده سرمایه نمادین و فرهنگ خاص است. از نظر بورديو و بولتانسکی، در استراتژی بازتولید طبقات صاحب سرمایه، تغییراتی ایجاد شده است. به نظر آن‌ها، پیش‌تر طبقات مسلط تداوم موقعیت شایع را از طریق انتقال مستقیم سرمایه اقتصادی تضمین می‌کردند (نوغانی، 1383: 81). سرمایه فرهنگی پوشش متنوعی از فضاهای مختلف

سرمایه است (رزنلوند، 2000: 49). در واقع، سرمایه فرهنگی به معنی «قدرت شناخت و قابلیت استفاده از کالاهای فرهنگی در هر فرد و آن دربرگیرنده تمایلات پایدار فرد است که در خلال اجتماعی شدن در فرد انباشته می‌شود» (فرونه، 1389 به نقل از بوردیو، 1381).

سرمایه فرهنگی اصطلاحی جامعه‌شناختی است که از زمانی که بوردیو در سال 1973 آن را مطرح ساخت، کاربرد گسترده‌ای پیدا کرد. از دیدگاه بوردیو، سرمایه آن چیزی است که به‌عنوان یک رابطه اجتماعی در درون یک سازواره از تعاملات، عمل می‌نماید و دامنه آن بدون هیچ تمایزی به تمامی کالاها، اشیا و نشانه‌هایی که خود را به‌عنوان چیزهای کمیاب و ارزشمند، عرضه می‌دارند (و در یک ساختار مشخص اجتماعی، مورد تقاضا هستند) کشیده می‌شود و سرمایه فرهنگی به‌عنوان یک رابطه اجتماعی درون سازواره‌ای از تعاملات که مشتمل بر دانش فرهنگی انباشته عمل می‌کند، منتهی به قدرت و منزلت می‌گردد» (روحانی، 1388: 9 به نقل از هارکر¹، 1990: 13).

منابع و عوامل سرمایه فرهنگی

از دیدگاه بوردیو، خانواده و طبقات اجتماعی از منابع اصلی سرمایه فرهنگی محسوب می‌شوند، علاوه بر آن، برخی از اندیشمندان، رابطه متغیرهایی چون هویت اجتماعی و سرمایه اجتماعی با سرمایه فرهنگی را مورد تأکید قرار داده‌اند.

الف. خانواده: در همه فرهنگ‌ها، خانواده رکن و عامل اصلی اجتماعی شدن کودکان است. با وجود این که عرصه خانواده بسیار کوچک است، اما کودکان به نحوی تربیت می‌شوند که سالیان متوالی و یا به عبارتی در تمامی عمر، ضمن پذیرش جامعه، انتظارات آن را از خود برآورده کنند. پاسخ دادن به انتظارات جامعه، ناشی از شیوه‌های رفتاری است که فرد در زمان کودکی، از طریق ارتباط تنگاتنگ خانواده با محیط اجتماعی برقرار کرده است. به این دلیل، وقتی کودک پا به مدرسه می‌گذارد، با خود الگوهایی به مدرسه می‌برد که نشأت گرفته از خانواده است و همین الگوها تأثیر بسیار زیادی در آموزش‌های نهادینه شده دارد و این آموزش‌ها به نحوی در تقویت رفتارها و منش‌های خانوادگی دخالت می‌نمایند. به زعم گیدنز، در جوامع امروزی، اجتماعی شدن بیش از همه در زمینه کوچک

خانوادگی رخ می‌دهد و با وجود این تفاوت‌ها، به‌طور معمول، یکی از عوامل عمده اجتماعی شدن از دوران کودکی تا نوجوانی و پس از آن است که به‌صورت سلسله پی‌درپی رشد و تکامل، انسان‌ها را به یکدیگر مربوط می‌سازد (گیدنز، 1378: 75). خانواده‌ها به تناسبی که سرمایه فرهنگی‌شان بیشتر و وزن نسبی سرمایه فرهنگی آن‌ها در قیاس با سرمایه اقتصادی‌شان بزرگ‌تر باشد، سرمایه بیشتری به امر آموزش و پرورش فرزندان خود تخصیص می‌دهند. براساس این الگو، امروزه خانواده‌ها، به ویژه خانواده‌های ممتاز همچون خانواده‌های روشنفکران، اساتید دانشگاه و سطوح بالای مشاغل آزاد در تمامی کشورهای پیشرفته، به آموزش و پرورش فرزندان خود اهمیت می‌دهند. این الگو به فهم این موضوع کمک می‌کند که "بزرگ‌ترین و بلندمرتبه‌ترین مراکز آموزشی که فارغ‌التحصیلان آن برترین موقعیت‌های اجتماعی را اشغال می‌کنند، هر روز بیش از پیش مورد استفاده اعضای فرزندان لایه‌های ممتاز جامعه قرار می‌گیرد (بورديو، 1381: 55). به عقیده بورديو، "جهت‌گیری‌های فرهنگی" و یا عاداتی که در مراحل اولیه زندگی به‌طور ناخودآگاه آموخته می‌شود، به سختی تغییر کرده و در شکل‌گیری پاسخ‌ها در تجربیات بعدی زندگی، بسیار فعال عمل می‌نماید. کودکان عادات فرهنگی طبقاتی را از والدین خود می‌آموزند و این عادات، مسیر زندگی آنان را تعیین می‌کند. کودکان طبقه بالا، به‌طور طبیعی همانند والدین خود، جامعه‌پذیر شده و فرهنگ پایگاه بالاتر را به نمایش می‌گذارند که توسط نظام آموزش تجربی پاداش داده می‌شود و همین مسئله سبب تراکم سرمایه فرهنگی آنان می‌شود. کسانی که به فرهنگ و تربیت پایگاه‌های اجتماعی بالاتری مجهز باشند، در کسب مشاغل پر وجهه موفق‌ترند (آزاده، 1378).

ب. طبقات اجتماعی: بحث اصلی بورديو در مورد سرمایه فرهنگی در ارتباط با طبقات اجتماعی است. به زعم بورديو، این طبقات اجتماعی بالا هستند که سرمایه فرهنگی خاصی را در سلسله‌مراتب قشربندی اقتصادی به خود اختصاص داده‌اند، به نحوی که افرادی که در سلسله‌مراتب اجتماعی و اقتصادی بالاتر قرار دارند، نوع مصرف کالاهای فرهنگی، ارایه روش‌ها، منش‌ها و الگوهای متفاوتی دارند و از نظر تحصیلی، فرزندان این طبقات بالا هستند که بیشتر به سرمایه فرهنگی دست می‌یابند. افراد این طبقات، به واسطه برخورداری از امکانات بیشتر و نوع سلیقه و سائقه متفاوت در انجام بازدیدها از

نمایشگاه‌های فرهنگی، خرید کتاب، مسافرت‌ها و به‌طور کلی دستیابی به امکانات و لوازم فرهنگی، از منزلت برتری برخوردارند. بورديو معتقد است که طبقه و فرهنگ به‌صورت عمودی رتبه‌بندی شده و یکدیگر را تقویت می‌نمایند. فرهنگ طبقات بالا در ظاهر به‌خاطر برتری خود و در واقع به‌خاطر تسلط طبقه حاکم فرهنگی متمایز و قابل تشخیص می‌گردد. از طرف دیگر، فرهنگ به ایفای تمایزات طبقاتی کمک کرده و همانند سرمایه‌های مادی و اقتصادی، به فرصت‌های زندگی افراد شکل می‌دهد. سرمایه فرهنگی، تعیین‌کننده سطح پرستیژ فرهنگی سطوح مختلف ساختار طبقاتی در جامعه است. بورديو، از سرمایه فرهنگی و مادی برای توصیف مدل طبقاتی دوبعدی استفاده می‌کند. بُعد عمودی، نشانگر حجم سرمایه مادی و بعد افقی بیانگر ترکیب این سرمایه‌ها و یا شدت سرمایه فرهنگی در مقابل سرمایه اقتصادی است. بر این مبنا، سرمایه فرهنگی بیشتر در محیط‌های علمی و سرمایه مادی در دنیای اقتصادی یافت می‌شود (سمیعی، 1379: 17).

ب. هویت اجتماعی

به اعتقاد اریکسون¹، شکل‌گیری هویت مستلزم تجربه نوعی یکسانی درونی به گونه‌ای است که نوعی نظم مستمر در کنش و تصمیم‌گیری‌های فرد به‌وجود آید. پویایی شکل‌گیری هویت شامل ترکیب و بازترکیب هویت‌های قبلی و همچنین تمایز و انسجام است. در این پویایی نکته مهم این است که هویت در چارچوب روابط و نقش‌ها ظاهر می‌شود. مراحل اولیه رشد هویت شامل مکانیسم‌های تأثیرگذار از سوی خانواده است که به تدریج از آن کاسته می‌شود. رشد هویت فرآیند پیچیده و چندبُعدی است، فرآیندی که خود مجموعه‌ای از فرآیندهای به‌هم مرتبط است که تمام این فرآیندها شامل تغییر در نوع نگاه ما نسبت به خویش در ارتباط با دیگران و در ارتباط با جامعه‌ای است که در آن زندگی می‌کنیم. به‌طور کلی محققان و نظریه‌پردازان در پاسخ به سؤال چگونگی شکل‌گیری و تغییر هویت از سه دیدگاه متفاوت به موضوع نگریسته‌اند. هر یک از این دیدگاه‌ها بر ابعاد مختلفی از فرآیند رشد و گسترش هویت تأکید دارد. دیدگاه اول بر تغییرات ایجاد شده در خودانگاره توجه دارد، یعنی اینکه افراد چه نوع ویژگی‌ها و خصایصی را به خویشان نسبت می‌دهند. دیدگاه دوم، بر عزت نفس فرد تأکید دارد و

1. Ericson

منظور این است که فرد تا چه اندازه احساس مثبت یا منفی نسبت به خویش دارد. در دیدگاه سوم، بر تغییرات حادث در حس هویت، یعنی حس اینکه او چه کسی است، از کجا آمده و رو به کدام مقصد دارد تأکید شده است. در خلال دوران جوانی تغییرات مهمی در نحوه نگاه و تفکر جوان نسبت به خویش روی می‌دهد. وقتی فرد از لحاظ فکری بالغ می‌شود و تمایز بیشتری می‌یابد تغییرات «خود انگاره» جوان هم در ساختار و هم در محتوا صورت می‌گیرد. میزان رابطه سرمایه فرهنگی با بعد اجتماعی هویت بیشتر است و منظور از بعد اجتماعی هویت، آن بخش از خودانگاره است که از عضویت گروهی ناشی می‌شود. این نوع هویت، کاملاً جدا از هویت فردی است، زیرا هویت فردی خودانگاره‌ای است که از ویژگی‌های شخصیتی ناشی می‌شود. اهمیت هر یک از انواع هویت در خودانگاره فرد متفاوت است و تغییر می‌کند. تغییر اهمیت این هویت‌ها به‌طور عمده از عوامل موقعیتی و شرایطی ناشی می‌شود که از جمله این عوامل می‌توان به سرمایه فرهنگی یا میزان دسترسی به منابع معرفتی در جامعه اشاره کرد (شارع‌پور و خوش‌فر، 1381: 144-145).

هویت اجتماعی خصلت یا خصیصه همه انسان‌ها به‌عنوان موجوداتی اجتماعی است و بر درک افراد از خود استوار بوده و محصول توافق و عدم توافق میان افراد است. آنچه یک گروه انسانی را هویت می‌بخشد، شباهتی است که باعث تفاوت آن‌ها از گروه‌های دیگر می‌شود. "شباهت و تفاوت"، معناهایی هستند که افراد، آن‌ها را می‌سازند. فرهنگ جوامع بشری نیز فرآیند تفاوت و شباهت را عینیت می‌بخشد. بدین ترتیب، ابزارهای فرهنگی هویت‌ساز نیز به نوبه خود باعث شکل‌گیری مقوله‌های هویتی در بین جوامع بشری می‌شوند. زبان، مذهب، پوشاک، علایق زیباشناختی، تفریحات و سرگرمی، ورزش، تغذیه و غیره، موادی هستند که باعث شباهت درون‌گروهی و تفاوت برون‌گروهی می‌شوند (جنکینز، 1381: 7-8). از دیدگاه فی «هویت اجتماعی افراد، براساس عضویت آن‌ها در گروه‌های اجتماعی تعیین می‌شود؛ زیرا هویت به‌وسیله روابط میان نیروهای فرهنگی و اجتماعی ساخته می‌شود. بنابراین افراد مانند ابزاری در دست جامعه و فرهنگ هستند که به‌واسطه آن‌ها وجود خود را نمایان می‌سازند» (فی، 1383: 93 و 94).

ج. سرمایه اجتماعی

نان لین¹ با طرح نظریه منابع اجتماعی (1982) مفهوم سرمایه اجتماعی را به عنوان منابع نهفته در ساختار اجتماعی مطرح کرد که با کنش‌های هدفمند قابل دسترسی می‌باشد. از نظر لین، منابع ارزشمند در اکثر جوامع، ثروت، قدرت و پایگاه اجتماعی است. وی سرمایه اجتماعی افراد را برحسب میزان یا تنوع ویژگی‌های دیگرانی که فرد با آن‌ها پیوندهای مستقیم و غیرمستقیم دارد، قابل سنجش می‌داند (توسلی، 1384: 10).

از نظر بیکر² سرمایه اجتماعی به منابع فراوانی که در میان و یا از طریق شبکه‌های فردی یا سازمان قابل دسترسی هستند اشاره دارد. این منابع شامل اطلاعات، نظریات، راهنمایی‌ها، فرصت‌های کسب و کار، سرمایه مالی، قدرت، حمایت احساسی و عاطفی، خیرخواهی، اعتماد متقابل و همکاری و تعاون می‌شود (بیکر، 1382: 40).

سرمایه اجتماعی به‌زعم برم و ران³ مفهومی جمعی است که اصل و اساس آن بر رفتار، طرز تلقی‌ها و استعدادهای فردی قرار دارد. به‌زعم آن‌ها، نهادهای گوناگونی از قبیل مؤسسات اجتماعی و داوطلبانه، خانواده، دین و الگوهای فرهنگی در شکل‌دهی عادات و ارزش‌هایی که مولد سرمایه اجتماعی‌اند، نقش دارند» (برم و ران، 1997: 1000).

باس⁴ سرمایه اجتماعی را حاصل شرایطی می‌داند که براساس آن جوامع برای رسیدن به اهداف خود، تعاون و همکاری دارند و برای ارتقای مشارکت اجتماعی در محله‌ها و توسعه اعتماد به نفس امری ضروری است (همان: 1).

از نظر رابرت پاتنام منظور از سرمایه اجتماعی، «جوه گوناگون سازمان‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجار و شبکه‌هاست که می‌توانند با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگ، کارایی جامعه را بهتر کنند» (ازکیا و غفاری، 1383: 278). صاحب‌نظران اجتماعی در تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی بر چهار بعد اساسی آن توجه نموده‌اند:

الف. اعتماد اجتماعی⁵. اعتماد اجتماعی لازمه شکل‌گیری پیوندها و معاهدات اجتماعی است. اعتماد اجتماعی ایجادکننده تعاون و همیاری است و فقط در این حالت است که در

1. Nan Lin

2. Bekker

3. Brehm & Rahn

4. Bass

5. Social Trust

عین وجود تفاوت‌ها قادر به حل مشکلات و انجام تعهدات اجتماعی می‌شود. هر جا که سطح اعتماد اجتماعی بالا باشد، مشارکت و همیاری مردم در عرصه‌های اجتماعی بیشتر و آسیب‌های اجتماعی کمتر است (اکبری، 1383: 11).

ب. انسجام اجتماعی¹: امیل دورکیم² از اولین جامعه‌شناسانی است که مفهوم انسجام و همبستگی اجتماعی را مورد مطالعه قرار داده و وجود آن را برای هر جامعه‌ای لازم می‌داند. جانانان ترنر³ به نقل از دورکیم می‌گوید انسجام وقتی رخ می‌دهد که عواطف افراد به‌وسیله نمادهای فرهنگی تنظیم شوند، جایی که افراد متصل به جماعت، اجتماعی شده باشند، جایی که کنش‌ها تنظیم شده و به‌وسیله هنجارها هماهنگ شده‌اند و جایی که نابرابری‌ها قانونی تصور می‌شود (اکبری، 1383: 17).

پ. مشارکت اجتماعی⁴: آلن بیرو اصطلاح مشارکت در فعالیت اجتماعی را به معنای «سهمی در چیزی یافتن و از آن بهره یافتن یا سود بردن و یا در گروهی شرکت جستن و با آن گروه همکاری داشتن تعریف کرده است». به نظر سالیما عمر، فرآیند فعالیت اجتماعی به مداخله و کنترل بیشتر مردم منجر می‌شود، به تعیین آنچه از دیدگاه خود مردم یک زندگی بهتر را تشکیل می‌دهد. فرآیند مشارکت و فعالیت‌های اجتماعی آگاهانه و سازمان یافته به صورت "فراگرد نیرومندسازی" بر سه ارزش بنیادین سهیم کردن مردم در قدرت، راه دادن مردم به نظارت بر سرنوشت خویش و گشودن فرصت‌های پیشرفت به روی مردم تأکید دارد. یکی از با ارزش‌ترین جنبه‌های آن، از میان بردن حاشیه‌نشینی و شکوفا کردن نیروی ابتکار و خلاقیت در انسان‌هاست. همان‌گونه که دونالد مایکل بیان داشته است انسان‌ها زمانی بیشتر به خود اعتماد می‌کنند و بیشتر از خود مایه می‌گذارند و آرمان‌های خلاق ارایه می‌دهند که در فرآیند تصمیم‌گیری درباره زندگی خودشان مشارکت پیدا کنند. در اینجا است که یاد می‌گیرند با زندگی خود با آگاهی برخورد کنند (عظیمی رضانی، 1377: 47).

در مجموع با توجه به اهمیت رابطه سرمایه اجتماعی و هویت اجتماعی و تأثیر آن‌ها بر سرمایه فرهنگی، این موضوع در طی چند دهه اخیر مورد توجه دانشمندان و محققان علوم

1. Social Integration
2. Emil Durkhaiem
3. Janatan Turner
4. Social Participation

اجتماعی قرار گرفته و افرادی چون بوردیو، برنشتاین، پاسرون، ماجیو، ترنر، کلمن، فوکویاما و دیگران به بررسی درباره این موضوع پرداخته‌اند. بر این اساس تقویت هویت اجتماعی در بین شهروندان یکی از شاخص‌های تقویت و افزایش میزان سرمایه اجتماعی است. با تقویت سرمایه اجتماعی میزان روابط اجتماعی شهروندان افزایش یافته و بر مبنای این تعامل و ارتباط اجتماعی، میزان اعتماد، مشارکت، مسئولیت‌پذیری و آگاهی اجتماعی آن‌ها نیز تقویت می‌گردد که زمینه‌های افزایش و تقویت سرمایه فرهنگی نیز در جامعه فراهم می‌گردد.

پیشینه‌ی تحقیق

در مورد عوامل مؤثر در سرمایه فرهنگی تحقیقات زیادی در ایران انجام نشده است. مفاهیم سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی توسط پوتنام و بوردیو مطرح شد و به عبارت دیگر هر کدام از منظری به آن پرداختند و به همین جهت، همپوشانی‌هایی را نیز از جانب این دو در قبال تعریف این دوگونه سرمایه شاهد هستیم (روحانی، 1388: 26، به نقل از آرو¹، 1979: 343-362).

پژوهش شارع‌پور و خوش‌فر (1381) تحت عنوان "رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان در شهر تهران"، در جستجوی آن بوده است که با سنجش تجربی مفاهیم سرمایه فرهنگی و هویت اجتماعی، رابطه ابعاد مختلف سرمایه فرهنگی را با نحوه تعریف افراد از خویشتن بررسی نموده و همبستگی سرمایه فرهنگی را با برجستگی هویت‌های مختلف اجتماعی مورد مطالعه قرار دهد. این پژوهش از نوع پیمایشی بوده و نتایج حاصل از این بررسی همبستگی مثبت بین سرمایه فرهنگی و برجستگی انواع چهارگانه هویت را نشان داده است.

در مطالعه‌ی نیازی و کارکنان (1386) تحت عنوان "تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان در دانشگاه کاشان"، رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان مورد مطالعه قرار گرفته است. هدف این پژوهش، مطالعه ابعاد نظری سرمایه فرهنگی و هویت اجتماعی و چگونگی پیوند آن دو در

1. Arrow

جامعه آماری مورد مطالعه است. نتایج به دست آمده از این پژوهش، وجود رابطه معنادار بین دو متغیر سرمایه فرهنگی و هویت اجتماعی را نشان می‌دهد.

در مطالعه سالرزاده و محبوبی (1388)، تحت عنوان "مقایسه نقش سرمایه اجتماعی و پایگاه اقتصادی اجتماعی در موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی شهر ارومیه"، رابطه بین سرمایه اجتماعی و موفقیت تحصیلی به دست آمده است.

همچنین، رابطه بین سرمایه فرهنگی و اجتماعی با هویت اجتماعی جوانان توسط فاتحی (1383) و شارع‌پور و خوش‌فر (1381)، مورد مطالعه قرار گرفته است. یافته‌های تحقیق فاتحی، که جامعه آماری آن دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران در سال تحصیلی 83-1382 می‌باشد، همبستگی مثبت و معنی‌دار بین سرمایه اجتماعی و فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان را نشان داده است.

در پژوهش ساروخانی و رفعت‌جاه (1383)، تحت عنوان "عوامل جامعه‌شناختی مؤثر در بازتعریف هویت اجتماعی زنان"، عواملی که زنان را به تأمل در هویت‌های سنتی، مقاومت در برابر کلیشه‌های جنسیتی و بازتعریف هویت اجتماعی قادر می‌سازد، در دو سطح فردی و ساختاری بررسی شده است. روش پژوهش ترکیبی از دو روش پیمایشی و مصاحبه‌ی عمیق است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که موقعیت ساختاری، در مقایسه با هویت شخصی، تأثیر بیشتری در بازتعریف هویت اجتماعی زنان و مقاومت آن‌ها در برابر کلیشه‌های جنسیتی داشته است.

بنابراین با توجه به پژوهش‌های صورت گرفته، هویت اجتماعی و بازتعریف آن موجب تقویت سرمایه اجتماعی شهروندان از طریق تعامل آن‌ها با یکدیگر می‌گردد. با توجه به نقش محوری سرمایه اجتماعی در هویت شهروندان و رابطه نزدیک آن با سرمایه فرهنگی می‌توان نتیجه گرفت که بین مفاهیم هویت اجتماعی و سرمایه اجتماعی از یک‌طرف و رابطه آن‌ها با سرمایه فرهنگی رابطه تنگاتنگ وجود دارد. به عبارت دیگر هویت‌بخشی به شهروندان و می‌تواند شرایط تقویت سرمایه اجتماعی و به تبع آن سرمایه فرهنگی را به دنبال داشته باشد. بنابراین با توجه به اهداف پژوهش و مباحث نظری تحقیق و تأثیر هویت اجتماعی و سرمایه اجتماعی بر سرمایه فرهنگی از طریق تقویت و افزایش ارتباط و تعامل اجتماعی شهروندان، فرضیات اصلی این پژوهش به شرح زیر تدوین گردیده است.

- بین میزان سرمایه اجتماعی شهروندان و سرمایه فرهنگی آنان رابطه وجود دارد.
- بین میزان هویت اجتماعی شهروندان و سرمایه فرهنگی آنان رابطه وجود دارد.
- بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی افراد و میزان سرمایه فرهنگی رابطه وجود دارد.
- بین وضعیت اشتغال و میزان سرمایه فرهنگی رابطه وجود دارد.
- بین سطح تحصیلات افراد و میزان سرمایه فرهنگی آنان رابطه وجود دارد.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع پیمایش اجتماعی¹ بوده و داده‌های تحقیق با استفاده از تکنیک پرسشنامه توأم با مصاحبه جمع‌آوری گردیده است. پس از جمع‌آوری داده‌ها و ورود آن‌ها به کامپیوتر، با استفاده از نرم‌افزار SPSS و محاسبات آماری مربوطه، رابطه بین متغیرهای تحقیق مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

تعریف مفاهیم

سرمایه فرهنگی: سرمایه فرهنگی شامل گرایش‌ها و عادات‌های پابرجا و تثبیت‌شده در طول فرآیند جامعه‌پذیری و نیز صلاحیت‌های تحصیلی و فرهیختگی است (نوغانی، 17:1383). در این تحقیق، برای سنجش مفهوم سرمایه فرهنگی از گویه‌های مربوطه در قالب طیف لیکرت و از شاخص‌هایی چون: میزان تحصیلات، پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده، میزان آشنایی با زبان‌های خارجی، عضویت فرد در کتابخانه، میزان بازدید از اماکن تاریخی، میزان شرکت در فعالیت‌های بالا برنامه و میزان استفاده از تجهیزات فرهنگی توسط والدین و فرد استفاده شده است. اعتبار و روایی گویه‌های طیف با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ مورد بررسی و با توجه به نتایج آزمون ($a=0/87$)، مورد تأیید قرار گرفته است.

سرمایه اجتماعی: سرمایه اجتماعی را می‌توان به‌عنوان مجموعه معینی از هنجارها و یا ارزش‌های غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که تعاون و همکاری میانشان مجاز است، در آن سهیم هستند. هنجارهایی که سرمایه اجتماعی تولید می‌کنند اساساً باید شامل ویژگی‌هایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دو جانبه باشد (فوکویاما،

1997: 11). در این تحقیق میزان سرمایه اجتماعی افراد با استفاده از مؤلفه‌های اعتماد اجتماعی (در 15 گویه)، انسجام اجتماعی (در 15 گویه)، مشارکت اجتماعی (در 14 گویه) در دو بُعد عینی و ذهنی) و آگاهی اجتماعی (در 2 گویه) مورد سنجش قرار گرفته است. اعتبار و روایی مقیاس سرمایه اجتماعی با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ بررسی و با توجه به نتایج آزمون ($a=0/79$) مورد تأیید قرار گرفته است.

هویت اجتماعی: هویت اجتماعی، مجموعه‌ای از خصوصیات و مشخصات اجتماعی، فرهنگی، روانی، فلسفی، زیستی و تاریخی همسانی است که بر یگانگی یا همانندی اعضای آن دلالت می‌کند و آن را در یک ظرف زمانی و مکانی معین، به‌طور مشخص، قابل قبول و آگاهانه، از سایر گروه‌ها متمایز می‌سازد (جنکینز، 1381: 5). در این پژوهش، متغیر هویت اجتماعی افراد با استفاده از 6 شاخص (نیازی و کارکنان، 1386) مورد سنجش قرار گرفته است. اعتبار و روایی مقیاس هویت اجتماعی، با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ مورد بررسی و با توجه به نتایج آزمون ($a=0/89$)، مورد تأیید قرار گرفته است.

جامعه آماری و حجم نمونه

جامعه آماری تحقیق شامل کلیه شهروندان شهرستان‌های کاشان و آران و بیدگل در سال 1390 می‌باشد. با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران تعداد 760 نفر به‌عنوان حجم نمونه تعیین گردیده است. با توجه به تناسب جمعیت شهرستان‌های کاشان و آران و بیدگل، تعداد 475 نفر از شهرستان کاشان و 285 نفر از شهرستان آران و بیدگل با استفاده از روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای تصادفی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

یافته‌های تحقیق

در این بخش، یافته‌های تحقیق در دو بخش توصیف و تحلیل داده‌ها ارائه شده است.

الف. توصیف داده‌ها

در این بخش، ابتدا مشخصات فردی پاسخگویان ارائه و سپس متغیرهای اصلی پژوهش توصیف گردیده است.

1. مشخصات فردی

از مجموع 760 پاسخگوی تحقیق، 48/8 درصد زن و 51/2 درصد مرد بوده‌اند. همچنین، 61/7 درصد پاسخگویان متأهل و 38/3 درصد مجرد می‌باشند. از نظر وضعیت اشتغال، 43/5 درصد شاغل، 25 درصد خانه‌دار، 8/1 درصد بیکار و یا بازنشسته و 23/1 درصد محصل بوده‌اند. همچنین، سطح تحصیلات 34/2 درصد پاسخگویان در حد دیپلم، 30/2 درصد بالاتر از دیپلم و تنها 3 درصد پاسخگویان بی‌سواد بوده و یا تحصیلات در سطح ابتدایی داشته‌اند.

2. سرمایه اجتماعی

در این تحقیق، متغیر سرمایه اجتماعی به‌عنوان متغیر مستقل با استفاده از 46 گویه براساس سنجش مؤلفه‌های اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی و آگاهی اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. در جدول زیر آماره‌های توصیفی مربوط به هر یک از مؤلفه‌های فوق و سرمایه اجتماعی ارائه گردیده است.

جدول شماره 1. توزیع پراکندگی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

ابعاد و مفهوم	کشیدگی	چولگی	انحراف معیار	میانگین	حداکثر	حداقل
مشارکت اجتماعی	0/650	-0/524	18/75	52/25	100	0
آگاهی اجتماعی	-0/872	-0/233	30/47	58/48	100	0
انسجام اجتماعی	-0/158	-0/244	15/99	39/50	86/67	0
اعتماد اجتماعی	0/927	0/010	13/50	34/87	97/14	0
سرمایه اجتماعی	1/385	-0/605	12/23	42/05	78/26	0

با تقسیم دامنه تغییر نمرات پاسخگویان در مفهوم سرمایه اجتماعی در جامعه آماری مورد مطالعه بر عدد 3 با فواصل برابر، جدول توزیع فراوانی و درصدی میزان سرمایه اجتماعی پاسخگویان به‌دست آمده است.

جدول شماره 2. توزیع فراوانی و درصدی میزان سرمایه اجتماعی پاسخگویان

موارد	تعداد	درصد
پایین	214	28/2
متوسط	294	38/7
بالا	252	33/2
جمع	760	100

یافته‌های تحقیق در جدول بالا نشان می‌دهد میزان سرمایه اجتماعی 33/2 درصد پاسخگویان در سطح بالا، 38/7 درصد در سطح متوسط و 28/2 درصد از آن‌ها در سطح پایین می‌باشد.

3. میزان هویت اجتماعی

در این تحقیق، میزان هویت اجتماعی پاسخگویان با استفاده از 6 گویه در قالب طیف لیکرت مورد بررسی قرار گرفته است. در جدول زیر آماره‌های توصیفی میزان هویت اجتماعی پاسخگویان ارائه گردیده است.

جدول شماره 3. توزیع پراکندگی مفهوم هویت اجتماعی

مفهوم	کشیدگی	چولگی	انحراف معیار	میانگین	حداکثر	حداقل
هویت اجتماعی	2/81	-1/78	18/50	87/71	100	0

با تقسیم دامنه تغییر نمرات مقیاس هویت اجتماعی بر عدد 3 با فواصل برابر، جدول توزیع فراوانی و درصدی میزان هویت اجتماعی پاسخگویان به دست آمده است.

جدول شماره 4. توزیع فراوانی و درصدی میزان هویت اجتماعی پاسخگویان

موارد	تعداد	درصد
پایین	160	21/4
متوسط	240	32/1
بالا	346	46/4
جمع	746	100

براساس یافته‌های تحقیق، میزان هویت اجتماعی 21/4 درصد پاسخگویان در سطح پایین، 32/1 درصد در سطح متوسط و 46/4 درصد در سطح بالاست.

4. میزان سرمایه فرهنگی

در این تحقیق، میزان سرمایه فرهنگی پاسخگویان به عنوان متغیر وابسته تحقیق با استفاده از 13 گویه در قالب طیف لیکرت مورد بررسی قرار گرفته است. در جدول زیر آماره‌های توصیفی متغیر سرمایه فرهنگی ارائه گردیده است.

جدول شماره 5. توزیع پراکندگی مفهوم سرمایه فرهنگی

مفهوم	کشیدگی	چولگی	انحراف معیار	میانگین	حداکثر	حداقل
سرمایه فرهنگی	0/764	-0/128	1/41	43/38	100	0

با تقسیم دامنه تغییر مقیاس سرمایه فرهنگی بر عدد 3 با فواصل مساوی، جدول توزیع فراوانی و درصدی میزان سرمایه فرهنگی پاسخگویان به دست آمده است.

جدول شماره 6. توزیع فراوانی و درصدی میزان سرمایه فرهنگی پاسخگویان

تعداد	درصد	موارد
232	30/5	پایین
302	39/7	متوسط
226	29/7	بالا
760	100	جمع

یافته‌های تحقیق در جدول شماره 6 نشان می‌دهد میزان سرمایه فرهنگی 29/7 درصد پاسخگویان در سطح بالا، 39/7 درصد در سطح متوسط و 30/5 درصد در سطح پایین است.

ب. تحلیل داده‌ها

در این بخش، رابطه بین هر یک از متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق نشان داده است. در جدول شماره 7 رابطه متغیرهای تحقیق و نتایج فعالیت‌های آماری مربوطه ارائه گردیده است.

جدول شماره 7. رابطه بین هر یک از متغیرهای مستقل و میزان سرمایه فرهنگی

آماره	سرمایه فرهنگی				متغیر
	جمع	زیاد	متوسط	کم	
r=0/021 sig=0/676	100	28.8	31.3	40	کم
	100	47.5	30	22.5	متوسط
	100	28.1	45.1	26.9	زیاد
	100	30.3	40.5	29.2	جمع
r=0/204 sig=0/000	100	22/4	41/4	36/2	کم
	100	34/4	39/1	26/5	متوسط
	100	42/5	35/4	22/1	زیاد
	100	30/3	40/5	29/2	جمع
F=0/32 sig=0/000	100	10/3	15/4	74/4	کم
	100	28/8	45	26/3	متوسط
	100	52/7	36/4	10/9	زیاد
	100	30/3	40/5	29/2	جمع

در جدول فوق رابطه بین هر یک از متغیرهای مستقل تحقیق با میزان سرمایه فرهنگی پاسخگویان نشان داده شده است. یافته‌های تحقیق در ارتباط با رابطه بین میزان هویت

اجتماعی و میزان سرمایه فرهنگی، عدم وجود رابطه معنادار بین دو متغیر را نشان می‌دهد.

یافته‌های تحقیق در ارتباط با رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و میزان سرمایه فرهنگی در بین پاسخگویان بیانگر این امر است که میزان سرمایه فرهنگی در حد زیاد در بین افراد با سرمایه اجتماعی پایین به میزان $22/4$ درصد بوده است. با افزایش میزان سرمایه اجتماعی بر میزان سرمایه فرهنگی افزوده شده است، به گونه‌ای که این میزان در بین افراد با سرمایه اجتماعی در حد متوسط و زیاد به ترتیب به $34/4$ و $42/5$ درصد افزایش یافته است. نتایج فعالیت آماری مربوط به استفاده از ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/204$) همبستگی مثبت و معنی‌دار بین دو متغیر در سطح اطمینان 99 درصد را مورد تأیید قرار داده است. مقایسه بین میزان سرمایه فرهنگی در بین افراد با پایگاه اقتصادی و اجتماعی پایین، متوسط و بالا به ترتیب به میزان $10/3$ ، $28/8$ و $52/7$ درصد، بیانگر این امر است که با ارتقاء سطح پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده افراد، شاهد افزایش میزان سرمایه فرهنگی در بین آنان می‌باشیم. نتایج فعالیت آماری مربوط به استفاده از آزمون تحلیل واریانس ($F=32/092$) بیانگر تفاوت معنی‌دار میزان سرمایه فرهنگی در بین افراد با سطوح مختلف پایگاه اقتصادی و اجتماعی است.

تجزیه و تحلیل چندمتغیره

در این بخش، از رگرسیون چندگانه به منظور تبیین مجموعه عوامل استفاده شده است. رگرسیون چندگانه روشی آماری است که در آن حضور متغیرها در تبیین متغیر وابسته در کنار هم سنجیده می‌شود. برای رسیدن به چنین هدفی از روش رگرسیونی گام‌به‌گام¹ استفاده گردیده است. لازم به توضیح است که در روش گام‌به‌گام مجموعه متغیرها، وارد مدل می‌شوند و تنها متغیرهایی که اثرات بیشتر و معنی‌داری بر متغیر وابسته داشته باشند، در مدل باقی می‌مانند.

در انجام تحلیل رگرسیون چند متغیره در این تحقیق در مجموع، 7 متغیر اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، آگاهی اجتماعی و مشارکت ذهنی، مشارکت عینی، اعتماد به

نهادها و سن پاسخگویان وارد معادله گردیدند. از میان 7 متغیر وارد شده در معادله، 4 متغیر در سطح آلفای 0/05 معنادار تشخیص داده شده و در معادله باقی مانده‌اند و سایر متغیرها از معادله خارج و حذف گردیده‌اند.

نتایج مربوط به رگرسیون عوامل مؤثر بر سرمایه فرهنگی شهروندان با روش گام‌به‌گام در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول شماره 8. نتایج ضریب تعیین عوامل مؤثر بر سرمایه فرهنگی بر اساس رگرسیون گام‌به‌گام

ضریب همبستگی	ضریب تبیین	ضریب تبیین خالص	اشتباه برآورد معیار
0/416	0/173	0/157	5/04349

بر اساس نتایج رگرسیون چندگانه، چهار متغیر مستقل مهم در شکل رگرسیونی باقی ماندند. به‌طوریکه ضریب تعیین آن برابر 17 درصد می‌باشد. همچنین شکل رگرسیونی تبیین شده نیز طبق آزمون تحلیل واریانس انجام شده در جدول شماره زیر خطی است؛ زیرا مقدار آزمون F، برای تعیین معنی‌داری اثر متغیرهای مستقل سرمایه فرهنگی برابر 10/497 با سطح معنی‌داری $P=0/000$ است.

جدول شماره 9. تحلیل واریانس برای آزمون معنی‌داری شکل رگرسیونی

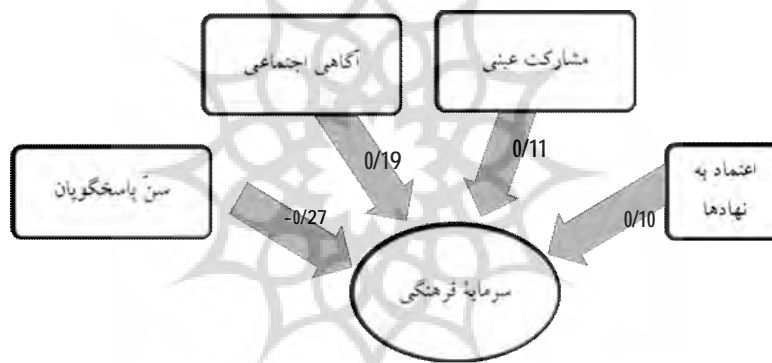
شکل	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	P
رگرسیون	1869/050	267/007	10/497	0/000
باقیمانده‌ها	8928/309	25/437		
کل	10797/359			

جدول شماره 10. ضرایب متغیرهای مستقل در شکل رگرسیونی به روش گام به گام

متغیر	ضرایب خام		ضرایب استاندارد	t	Sig
	Std.Error	B			
مقدار ثابت	2/492	21/819	-	8/756	0/000
آگاهی اجتماعی	0/232	0/889	0/199	3/837	0/000
اعتماد به نهادها	0/048	0/095	0/105	1/951	0/05
سن پاسخگویان	0/027	-0/145	-0/272	-5/301	0/000
مشارکت عینی	0/104	0/228	0/113	2/193	0/029

براساس اطلاعات جدول فوق و با توجه به بتای استاندارد شده، اثر آگاهی اجتماعی 19 درصد، اعتماد به نهادها 10 درصد، مشارکت عینی 11 درصد و سن پاسخگویان 27- درصد می‌باشد، بنابراین سن پاسخگویان بالاترین اثر مستقیم و اعتماد به نهادها کم‌ترین اثر را در بین متغیرهای مستقل معنی‌دار در مدل رگرسیونی دارد، به گونه‌ای که با افزایش سن پاسخگویان میزان سرمایه فرهنگی آنان کاهش یافته و با افزایش آگاهی اجتماعی، اعتماد به نهادها و مشارکت عینی آنان شاهد افزایش میزان سرمایه فرهنگی پاسخگویان خواهیم بود.

براساس مدل عوامل مؤثر بر میزان سرمایه فرهنگی پاسخگویان عبارت‌اند از:

نمودار شماره 1. عوامل رگرسیونی مؤثر بر سرمایه فرهنگی

تحلیل مسیر

تحلیل مسیر از جمله تکنیک‌های چندمتغیره است که علاوه بر بررسی اثرات مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، اثرات غیرمستقیم این متغیرها را نیز مدنظر قرار می‌دهد و روابط بین متغیرها را مطابق با واقعیت‌های موجود، در تحلیل وارد می‌کند. تکنیک تحلیل مسیر بر پایه مجموعه‌ای از تحلیل رگرسیون چندگانه و براساس فرض ارتباط بین متغیرهای مستقل و وابسته استوار است. این روش بر استفاده ابتکاری از نمودار تصویری که به دیاگرام مسیر معروف است تأکید خاص دارد (کلانتری، 1382: 223 و 224). به

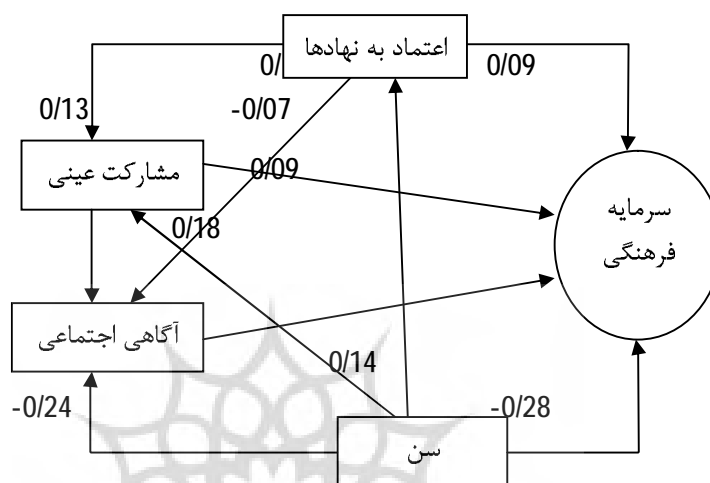
عبارت دیگر برای بیان چگونگی آرایش متغیرها در مدل و بیان اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای وارد شده در مدل بر روی متغیر وابسته تحقیق از تحلیل مسیر استفاده می‌گردد (نیازی، 1381:135 و 136).

جدول شماره 11. محاسبه اثرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل تحقیق بر سرمایه فرهنگی

کل	ضرایب اثر		نام متغیر
	اثر غیرمستقیم	اثر مستقیم	
0/18	-	0/18	آگاهی اجتماعی
0/11	0/025	0/09	مشارکت عینی
0/13	0/046	0/09	اعتماد به نهادها
-0/31	-0/036	-0/28	سن

جدول بالا نشان می‌دهد که کلیه متغیرها را می‌توان به لحاظ اثرگذاری کل به دو قسمت اثرگذاری منفی و اثرگذاری مثبت تقسیم نمود. از طرف دیگر هر قسم از انواع فوق، اثر مستقیم و غیرمستقیم بر متغیر وابسته دارند. در اثرگذاری کل مثبت، متغیر آگاهی اجتماعی دارای بیشترین اثر بر سرمایه فرهنگی است (0/18)، متغیر اعتماد به نهادها دارای رتبه دوم با 13 درصد اثرگذاری کل است، به طوری که این مفهوم دارای 9 درصد اثر مستقیم و 4 درصد اثر غیرمستقیم می‌باشد. همچنین، مشارکت عینی با 11 درصد اثرگذاری کل (9 درصد اثرگذاری مستقیم و 2 درصد اثرگذاری غیرمستقیم) در رتبه سوم قرار می‌گیرد.

در راستای تحلیل متغیرهای فوق می‌توان گفت که هرچه آگاهی اجتماعی، اعتماد به نهادها و مشارکت عینی پاسخگویان بیشتر شود، امکان افزایش سرمایه فرهنگی بیشتر خواهد بود. در نوع اثرگذاری منفی نیز متغیر سن دارای 31- درصد اثرگذاری کل است، به طوری که این متغیر دارای 28- درصد اثر مستقیم و 3- درصد اثر غیرمستقیم است. در ارتباط با تحلیل متغیر فوق نیز می‌توان گفت که با افزایش سن پاسخگویان شاهد کاهش سرمایه فرهنگی آنان خواهیم بود.

نمودار شماره 2. دیاگرام تحلیل مسیر

نمودار تحلیل مسیر فوق، نوع اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، جهت و شدت آن‌ها را تعیین می‌کند. لازم به توضیح است که میزان ضریب تبیین مدل فوق برابر با $(R^2=0/162)$ است.

نتیجه‌گیری

در این مطالعه چگونگی پیوند بین دو متغیر هویت اجتماعی و سرمایه اجتماعی و تأثیر آن‌ها بر سرمایه فرهنگی مورد مطالعه قرار گرفته است. براساس نتایج آزمون متناسب برای فرضیه رابطه بین سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی، بین این دو متغیر رابطه معناداری وجود دارد و رابطه آن‌ها از نوع مثبت و مستقیم است که نشانگر این نکته است که به میزان افزایش سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی نیز افزایش می‌یابد و بالعکس.

در آزمون رابطه بین هویت اجتماعی و سرمایه فرهنگی، با توجه به نتایج به دست آمده بین این دو متغیر هیچ رابطه معناداری وجود ندارد. بنابراین فرضیه رد می شود و افزایش و کاهش هویت اجتماعی در تغییر میزان سرمایه فرهنگی هیچ تأثیری ندارد.

در آزمون رابطه بین میزان تحصیلات فرد و سرمایه فرهنگی، متناسب با داده های به دست آمده بین دو متغیر، رابطه وجود دارد بیانگر این نکته است، افرادی که تحصیلات بالاتری دارند، از میزان سرمایه فرهنگی بالاتری هم برخوردارند و هرچه تحصیلات افراد پایین تر باشد از میزان سرمایه فرهنگی پایین تری هم برخوردارند.

طبق نتایج به دست آمده در آزمون رابطه بین پایگاه اقتصادی و اجتماعی و سرمایه فرهنگی، بین این دو متغیر رابطه معناداری وجود دارد و آمارهای موجود نشان می دهد افرادی که در پایگاه پایین تر قرار دارند از میزان سرمایه فرهنگی کمتری برخوردارند و هرچه پایگاه اقتصادی و اجتماعی افراد ارتقا می یابد، سرمایه فرهنگی نیز افزایش می یابد. هم چنین آزمون رابطه اشتغال و سرمایه فرهنگی معنادار بوده، بدین معنا که افراد دارای شغل از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردار هستند.

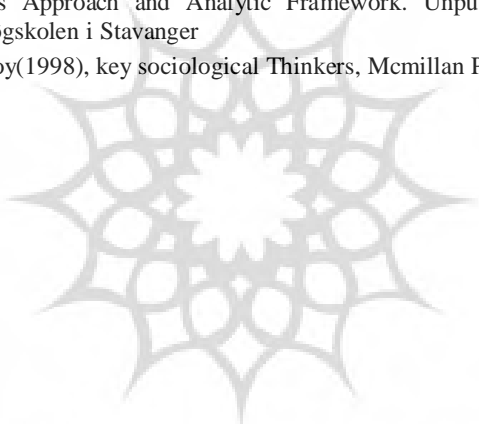
بدین ترتیب فراوانی های موجود در تحقیق نشان می دهند که هویت اجتماعی و سرمایه اجتماعی اثرات مستقیمی بر سرمایه فرهنگی داشته و با افزایش سرمایه اجتماعی، پایگاه اقتصادی اجتماعی، تحصیلات و اشتغال شهروندان، سرمایه اجتماعی آنها نیز تشدید می شود. به عبارت دیگر، سرمایه فرهنگی موجب می شود که افراد به گونه مناسب تری، خود و محیط اجتماعی خود را شناخته و بر آن پای بند باشند. در واقع، سرمایه اجتماعی در ابعاد گوناگون تأثیر بسزایی در شناخت انسان در زمینه های فردی و اجتماعی دارد و این امر می تواند در تقویت و افزایش سرمایه فرهنگی شهروندان کمک نماید.

منابع

- آزاده، منصوره اعظم (1378)، ناسازگاری پایگاهی، پایان نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- احمدی، بابک (1385)، معمای مدرنیته، تهران: نشر مرکز، چاپ چهارم،
- ازکیا، مصطفی و غفاری، (1383)، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نشر نی.
- اکبری، امین (1383)، نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت، بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی، اجتماعی (مطالعه موردی روستای فارسنج از توابع سقز)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- برگر، پترول و لوکمان، توماس (1375)، ساخت اجتماعی واقعیت، ترجمه فریبرز مجیدی، تهران: علمی و فرهنگی.
- بوردیو، پی‌یر (1384)، شکل‌های سرمایه، در سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، گردآوری کیان تاجبخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازی.
- بوردیو، پی‌یر (1381)، نظریه کنش دلایل عملی و انتخاب عقلانی، ترجمه مرتضی مردیپا، تهران: انتشارات نقش و نگار.
- بیکر، جی. اس (1382)، سرمایه اجتماعی و مدیریت، ترجمه مهدی الوانی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- تراسی، دیوید (1382)، اقتصاد و فرهنگ، ترجمه کاظم فرهادی، تهران: نشر نی، چاپ اول.
- توسلی، غلام‌عباس و موسوی، مرضیه (1384)، مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید، نامه علوم اجتماعی، شماره 26.
- جنکینز، ریچارد (1381)، هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه
- روح‌الامینی، محمود (1377)، زمینه فرهنگ‌شناسی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات عطار.
- روحانی، حسن (1388)، درآمدی بر نظریه سرمایه فرهنگی، فصلنامه راهبرد، سال هجدهم، شماره 53.
- سالارزاده، نادر و محبوبی، رضا، (1388)، مقایسه نقش سرمایه اجتماعی و پایگاه اقتصادی اجتماعی در موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی شهر ارومیه، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره 47.

- سعادت، رحمان (1387)، برآورد روند سرمایه اجتماعی در ایران (با استفاده از روش فازی).
  - سمیعی، زهره (1379)، تأثیر سرمایه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خانواده‌ها بر موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندان در تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه الزهرا.
  - شارع‌پور، محمود، غلامرضا خوش‌فر (1381)، رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان «مطالعه موردی شهر تهران»، نامه علوم اجتماعی، شماره 20.
  - عظیمی رضانی، علی‌اکبر (1377)، نگاهی دیگر به نقش و اهمیت مشارکت و شورا در بهبود مدیریت آموزشی.
  - عنبري، موسی (1377)، ارتباط زمینه‌های خانوادگی دانشجویان با مشارکت اجتماعی آنان: مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
  - فاضلی، محمد (1386)، جامعه‌شناسی مصرف موسیقی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ادبیات.
  - فی، برایان (1383)، پارادایم‌شناسی علوم انسانی، مرتضی مردیها، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ اول.
  - قرونه، حسن (1389)، بازتاب سرمایه فرهنگی در آینه سازمان، نشریه تدبیر، شماره 217.
  - کلاتری، خلیل (1382)، پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی و اقتصادی، تهران: شریف.
  - کلمن، جیمز (1377)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران نشر نی.
  - گیدنز، آنتونی (1378)، تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
  - ممتاز، فریده (1372)، انحرافات اجتماعی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
  - نوغانی، محسن (1383)، آموزش و پرورش و بازتولید فرهنگی، رشد علوم اجتماعی، دوره جدید، ش 3.
  - نیازی، محسن (1381)، تبیین موانع مؤثر بر مشارکت اجتماعی در شهر کاشان در سال 1380، پایان‌نامه دکتری، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان.
  - نیازی، محسن و کارکنان، محمد (1386)، تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان، فصلنامه مطالعات ملی، سال هشتم، ش 3.
- Arrow. Kenneth,(1979), "Gifts and Exchanges" in Philosophy and Public affair.

- Bass, S.(1997), Participatory Institutional Development. [http: Iwww. Fao Org/Waicent/fainfo/sustde.htm](http://www.FaoOrg/Waicent/fainfo/sustde.htm)
- Brehm, John & Rahn Wandy(1997) Individual-Level Evidence, for the Causes and Consequences of Social Capital, American Journal of political Science, volume41, Issue3
- Fukuyama Francis, 1997 The End of Order. London: Centre for Post-collectivist Studies.
- Guillory; J. (1997); Boudieos refusal. Modern language Quarterly.
- Harker,R,(1990)" Educasion and Cultural Capital" in Harker,R,Mahar ,C.,(eds),An Interoduction to the Work of Pierre Bourdieu:The Practice Of Theory, Macmilan press,London.
- Rosenlund; Lennart (2000); Social Structures and Change: Applying Pierre Bourdieu's Approach and Analytic Framework. Unpublished dr. philos thesis , Høgskolen i Stavanger
- Stones, Roy(1998), key sociological Thinkers, Mcmillan Press Ltd. U. K.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی